

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-79.2-11>

УДК 81.161.2'373:32

Лужецька Н.Я.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

МЕТАФОРИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ У ФРАНКОВОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Анотація. Попри відомі здобутки лінгвістичної франкіани, комплексна характеристика термінів-політонімів (від гр. *politike* «мистецтво управління державою» і *опута* «ім'я») у націософському дискурсі І. Франка потребує спостережень не лише за їхнім лексикографічним значенням, а й за прагматичним наповненням. Цей аспект відповідно вимагає методологічно іншого, когнітивно-дискурсного вектора аналізу, який заглибить дослідника у сферу націософської думки мислителя. У статті розкрито аксіологічний потенціал терміна-політоніма, проаналізовано не тільки і не стільки кількісні зміни в політичному лексиконі І. Франка, а якісні, прагматичні, що висвітлюють модернізаційні, націєтворні зрушення в українській політичній думці крізь призму метафоричної концептуалізації. Наголошено, що генератором формування модерної української політичної картини світу та її репрезентанта був Іван Франко. Мало того, мислитель не творив науку заради науки, а заклав підвалини сучасної української лінгвополітології.

Ключові слова: Іван Франко, метафорична концептуалізація, метафоричний сценарій, політичний текст, прагматичне значення.

Luzhetska Natalia

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

METAPHORICAL CONCEPTUALIZATION IN FRANKO'S POLITICAL TEXT

Summary. The figure of a prominent Ukrainian writer Ivan Franko and his innovation in the evolution of the Ukrainian political and linguocognitive thought, especially his original ideas about a new type of the interdisciplinary studies in the Ukrainian linguistics are outlined in the research. It is demonstrated the weight of the terms-politonyms in the natiosophic discourse of Ivan Franko, having actualized the terminological material from the sources that are not included in the 50-volume edition of Ivan Franko's works and until recently they were not the object of the linguistic analysis; methodologically innovative approach of the scientist to the building of the Ukrainian political termsystem is also reflected. In this sense, the scientific activities of Ivan Franko truly can be called innovative and revolutionary. In response to the challenges of time, Ivan Franko implemented his aim methodically and purposefully by means of the mental and language-creative activities, connected with his programme of modernization of the Ukrainian culture, – to lead out the Ukrainian language from the provincial circumlocution to the European intellectual expanse, in particular by means of metaphoric conceptualization of the Ukrainian scientific language. The article deals with those interpretations of the discourse, which purposefully have direct links to its linguocultural essence. This essence is laid in the political picture of the world, which reveals the insight of the linguistic community about certain political processes through the communicative code and a situational context. Such reality as a «word» is inseparable from that of the one who says, whom it is said to, what the intentions are and what situation it happens in. The implications and speech tone, which together enable the recipient to know the hidden in a quotation and to update the semantic potential of a term-politonym, should be taken into consideration. It reveals, on the one hand, the interaction of communicants and mechanisms of their consciousness (cognitive processes), on the other hand – a semantic self-realization of the term.

Keywords: Ivan Franko, metaphoric conceptualization, metaphoric scenario, political text, pragmatic meaning.

Постановка проблеми. Привертає увагу насиченість Франкового політичного тексту метафорично-образним матеріалом. У ньому закумуляовано здебільшого абстрактні поняття, які безпосередньо не виявляються у відчуттях. У процесі метафоризації відбувається перенесення емпіричного простору, що спостерігається чи відчувається, на той, що не перебуває на поверхні й безпосередньо не спостережуваний. Останній метафорично осмислюється й залучається до загальної поняттєвої системи культурно-мовної спільноти. Специфікація цього мисленевого процесу полягає в тому, що «ми розуміємо одну сферу досвіду в поняттях іншої сфери» [6, с. 173–204].

Аналіз досліджень. Увагу дослідників мовного універсуму Івана Франка часто привертала термінологічна проблематика (В. Грещук, І. Ковалик, Т. Космеда, М. Леонова, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Є. Регушевський, О. Сербенська, І. Свенціцький, Я. Яремко), зокрема його вплив на розвиток окремих терміносистем: еко-

номічної (Т. Панько), юридичної (О. Сербенська, М. Паночко), суспільно-політичної (Т. Панько, М. Леонова), філософської (О. Новоставська).

Мета наукової розвідки – виявити смисловий потенціал Франкової політичної метафори та в її межах виокремити сценарії метафоричної концептуалізації.

Виклад основного матеріалу. Термін «когнітивна метафора», запропонований Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, дає змогу розмежувати мовні засоби вираження й когнітивні процеси метафоризації. Наукова вартість когнітивної ідеї Дж. Лакоффа та М. Джонсона полягає у вивченні явищ дисперсності метафоричного вислову і систематизації виниклих метафор на відміну від попередніх традицій, де метафори досліджувалися оказіонально у зв'язку з конкретними текстами. Увесь величезний метафоричний простір людських уявлень про власний досвід структурований так само, як і лексичний простір, – за тематичними й концептуальними групами, які

стосуються різних сфер теоретичної і практичної діяльності. Ключові опорні елементи, які систематизують уявлення про функціонально спеціалізовану мережу образних засобів і слугують своєрідним рижтуванням у просторі поняттєвих зв'язків, Дж. Лакофф та М. Джонсон назвали концептуальними метафорами [4, с. 74].

Поняття *метафоричного сценарію* стосується принципу встановлення семантичних паралелей між двома тематичними групами. Розрізняють сферу-джерело (source domain), або донорську зону, і сферу-ціль (target domain), або реципієнтну зону. Сфера джерела є більш зрозумілою, конкретно й пов'язана з антропоморфними чи неантропоморфними сценаріями. Залежно від тематики метафоричного сценарію, заданого метафоричним означником, розрізняють: *метафори тіла, політики, війни, гри, клімату, ландшафту, рослинного та тваринного світу*. Як бачимо, метафора є універсальним способом мислення та організації пізнання світу в різних сферах людської діяльності.

В аспекті нашої теми привертають увагу ті метафоричні перенесення, які стосуються способу сприйняття й організації (концептуалізації) багатовимірної політичної дійсності: найрізноманітніших явищ, предметів, дій, подій, течій, партій, діячів. Метафорична характеристика наочно й переконливо розкриває політичний і культурний стан тогочасного українського суспільства, характер його свідомості. Позаяк ця свідомість гостро потребувала світоглядної модернізації, то Франкова метафорична концептуалізація українського політичного буття була виразно націєвірною. Спираючись на пізнавальний і соціальний досвід народу, вона виходила далеко за його межі, бо несла не просто «стандартні уявлення» про бездержавницьку українську дійсність, а формувала нові концепти чи вдосконалювала наявні, що наповнювались новими смислами, новими значеннями, генерували якісно нову систему оцінок і цінностей (аксіологію).

Явища, предмети, дії суспільно-політичного характеру, важливі для «пізнання політичних справ і інтересів» [8, с. 202], Франко найчастіше осмислював в антропоцентричних і антропоморфних категоріях, тобто за людським «образом і подобою». Завдяки метафорам тілесності багатовимірний і непростий політичний світ ставав зрозумілішим і наближенішим, набуваючи властивостей живої істоти: політичний *розум* [9, с. 210]; стерти з *лиця* землі [9, с. 218]; простягнути до нас *руку* згоди [9, с. 220]; нагромадження багатства в *одних руках* [10, с.281]; *руки* всієї нації [10, с. 290]; обняти своїми *раменами* всю землю [9, с. 209]; багатства зібрані в *немногих руках* [12, с. 323]; обняти *душею* всю Україну [13, с. 425]; ідейна *фізіономія* Драгоманова [13, с. 432]; політичні *погляди* Драгоманова [17, с. 282]; методологічний *погляд* [17, с. 279]; «тоді ми сміло змогли б вважатися народом великим і свідомим своєї *сили організму*» [15, с. 218].

Персуазивна сила «тілесних» метафор зростає тоді, коли вони висвітлюють внутрішній психологічний стан людини. Високі «регістри» людської психіки передають метафоризовані значення лексем *розум (ум)* і *серце*: політичний *розум*, високі революційні *уми* [11, с. 293]; ідеали... мо-

жуть запалювати *серця* широких кругів людей [11, с. 284]; викормлені *сердечною кров'ю* народу [9, с. 219]; ...се знання прадавнє Відчуття треба, *серцем* зрозуміть [7, с. 173]. Не вимагають особливих пояснень метафори великі *уми* і великі *серця*, які дають лаконічну й водночас семантично містку аксіологічну характеристику активним творчим суб'єктам суспільного розвитку. Цікаво, що в поетичному дискурсі Франка лексеми *ум*, *серце* можуть метафоризуватись і на ґрунті антоніміїних відношень, віддзеркалюючи таким чином концептуальні опозиції тексту: «Що темне для ума, для серця ясне й явне» [7, с. 173].

Однак їх не можна розривати – розум і серце. Сфера логосу (*λογος* – розум) органічно поєднана зі сферою відчуттів (*καρδια* – серце) і на певному етапі пізнання «перетікає» в неї. Розум серця відкриває у людині нові горизонти бачення світу й себе у світі. «І іншим би тобі вказався світ: / Ти б серцем ріс» [7, с. 173].

Унікальна Франкова метафора *рости серцем* закладає у слові *серце* високий екзистенційний смисл – «непоборне стремління до духовної висоти». Ідея кордоцентризму невіддільна від смислотворення мислителя, від його мови. За спостереженнями дослідників, слово *серце* наскрізно функціонує, зокрема, у його поетичному дискурсі (понад 1000 фіксацій). Така частота вживання є закономірною для світовідчужання людини, яка з метафоричною виразністю окреслила свої взаємини з народом: «Я син народа, що вгору йде...». Духовні узи скріплені також кордоцентризмом, бо, зауважує Є. Маланюк, «ми є кордоцентричний народ» [2, с. 77].

У процесі збагачення національної когнітосфери якісно новими знаннями «науково-дисциплінованому інтелекту Франка» [3, с. 123] доводилося, з одного боку, вбирати прогресивні віяння часу, з іншого – долати живучі анахронічні стереотипи так званого «здорового хлопського розуму» [10, с. 277]. В осмисленні Франка цей метафоричний образ набуває якраз «нездорової» конотації, що має виразне викривально-сатиричне спрямування: «Пробуйте ви так званому «здоровому хлопському розумові» втолкувати, що відьма не може літати на кочерзі, не може перекидатися в собаку, не може дойти жаб і ящірок. Він, може, буде притакувати вам, може, буде й сам сміятися з такої віри, але проте в душі буде твердо переконаний, що якби на Юра опівночі знайшов відьму на обійсті і вдарив її батогами або уздечкою, то рано з того батога або уздечки потече молоко» [10, с. 277].

У наведеному тексті Франко-ритор майстерно використовує такий поширений засіб полемічного викриття як дисфемізм, мета якого – уїдливе висміювання особи чи явища, наголошування на їхній примітивності. Традиційні маркери дисфемізації вислову – супровідні авторські ремарки *так звані* й лапки як вияв семантично зниженої оцінки. Перехід від позитивного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) наповнення терміна *розум* до негативного закріплене метафорично-іронічна авторська інтерпретація, що виникає навколо сполучуваності соматичної назви: «Значить – *простий хлопський розум* не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і за-

галом в жоднім питанні, що вимагає дрібнішого досліджу і ширшої практики [...] Ми не міркуємо, що сей розум ані не *простий*, бо його *кривили* і *кривлять* тисячній упередження і самообмеження його кругозору, ані не *здоровий*, бо він власиво здобуток тисячних генерацій і розумових течій, не раз дуже *хорих* і *уломних*» [10, с. 278].

Як бачимо, протилежна за змістом оцінка того самого явища в полемічному дискурсі породжує контраст семантики. Через метафоричний образ *простого, здорового хлопського розуму* автор висловлює своє ставлення до поширеної в політичній риторичній ідеологемі, за якою – спрощені, спрIMITизовані уявлення про явища, події. У них важко знайти точки перетину з базовим значенням терміна *розум* – «здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність» [СУМ VIII, с. 838].

Ще одним прикладом маніпуляції свідомістю народу є метафора «тілесності» *жолудкові* ідеї [10, с. 279]. Як і в наведених вище прикладах, якісно інше прагматичне навантаження стрижневого слова *ідея* зумовлене новою сполучуваністю. Вона породжує нову якість оцінки: «Сьогодні вони виливають своє святе обурення на тих, що підносять важність економічного чинника в народнім житті, важність «*жолудкових ідей*», – а завтра глянть. Самі вони проти ідеалу політичної самостійності виточують як першу гармату ті самі *жолудкові ідеї*.» [10, с. 279]. Іронічний контекст у поєднанні з новим варіантом сполучуваності актуалізує в метафоричному образі *жолудкові ідеї* авторське значення «буденні, вузькі, сповнені корисливості інтереси». З погляду компонентного аналізу окреслене тлумачення теж семантично відходить від базового лєсикографічного значення стрижневого слова *ідея* – «поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу» [СУМ VIII, с. 11]. Про семантичне знецінення виразно аксіологічного терміна *ідея* засвідчує тон дисферемізації, яким послуговується в комунікативно-прагматичному полі автор.

Предметом постійного аналізу Франка-політолога була політична поведінка польської влади. Він нещадно критикував, гнівно засуджував її асиміляційну політику щодо українства, розкривав подвійність стандартів «шляхетської рецепти», що декларувала вдавану лібералізацію політичного життя. Для оптимізації контакту між політичним текстом і читачем автор послуговується метафорами тіла (*ока, жолудка (шлунка)*): «Змодифікована шляхетська рецепта ось яка: поступати обережно, давати народові про-

світу *про око*, добробут *про око*, самостійність *про око*... аби народ сили *про око* благодатями не попусував собі *жолудка*» [14, с. 323].

Фразема із соматичним компонентом *про око* [людське (чуже)] *око* має два значення: а) для порядку, заради пристойності; для годиться; б) для створення певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь [СУМ V, с. 666–667]. Ритмічне повторення стійкого вислову *про око* в кінці кожної однорідної частини фрагмента тексту (епіфора) активізує увагу читача, нагнітає емотивно-експресивну напруженість. Вона накладається на іронічну-саркастичну тональність автора, що майстерно використовує лексичний інструмент іронії – антифразис. У наведеному тексті слова *шляхетська, благодать* набувають іронічного звучання, а по суті – негативно забарвлених значень. Прагматично оновлені в політичному тексті Франка, наведені лексеми розширюють свою семантичну структуру новими, іронічними значеннями. Відходячи від усталеного їх трактування, Франко розкодує «рецепти» маніпулятивних стратегій політичного дискурсу. Так формувалась політична грамотність українського суспільства, його націє- і державотворчі орієнтири.

В епіцентрі пильної й постійної уваги мислителя – політичного поведінка українства, плекання національної політичної свідомості. У своїх оцінних судженнях він закономірно використовував метафоричні образи, пов'язані з життєвим циклом (народження – дитинство – молодість – зрілість): *плекання* мови, письменства, школи, народної освіти і т. п. [10, с. 281]; *будити* рух [10, с. 294]; *колиска* всякої просвіти [12, с. 341]; ім'я Драгоманова перестало бути *страхополохом* на політичних *дітей* [13, с. 423]; становище українського народу як *самостійної* нації в *розвитку* духових зв'язків [11, с. 282]; політична *несамостійність* якоїсь нації [10, с. 280].

Висновки і пропозиції. Політична метафора в націософському дискурсі Івана Франка вкотре виявляє перетворювальну силу шляхом актуалізації потенційних (прихованих) сем, які виконують двоєдину функцію контекстуального (індивідуально-художнього) значення слова: передають різноаспектну додаткову інформацію і водночас авторську суб'єктивну модальність. Тож завдання читача (слухача) як співтворця комунікативно-прагматичного поля – «уловлювати» семантичні зміщення, природжені смислу, що несуть політичні метафори. Їхній смислотворчий та асоціативний потенціал цементує ті різноманітні сценарії, з якими образно корелює тогочасна політична дійсність.

Список літератури:

1. Денисюк І.О. *Невичерпність атома*. Львів, 2001. 319 с.
2. Маланюк Є. *Нотатники (1936–1968)*. Київ : Темпора, 2008. 336 с.
3. Маланюк Є. Франко як явище інтелекту. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2002. № 2. С. 49–51.
4. Павлюк Л.С. *Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація*. Львів : ПАІС, 2007. 168 с.
5. Ричардс А.А. *Філософія риторики. Теорія метафори*. Москва : Прогрес, 1990. С. 44–47.
6. Телія В.Н. *Связанное значение слова в языке. Типы языковых значений*. Москва : Наука, 1981. 269 с.
7. Франко І. Якби ти знав, як много важить слово... *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 3, с. 172–173.
8. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 187–203.
9. Франко І. Наш погляд на польське питання. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 204–220.

10. Франко І. Поза межами можливого. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 276–285.
11. Франко І. На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 286–289.
12. Франко І. Що таке поступ? *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 300–348.
13. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 423–438.
14. Франко І. З поля нашої науки. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 46, Кн. 2, с. 166–178.
15. Франко І. «Теперішня хвиля а русини». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З.Т. Франко, М.Р. Василенко. Львів : Каменяр, 2001. С. 214–219.
16. Франко І. «Між своїми». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З.Т. Франко, М.Р. Василенко. Львів : Каменяр, 2001. С. 220–244.
17. Франко І. «Сухий пен»». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З.Т. Франко, М.Р. Василенко. Львів : Каменяр, 2001. С. 278–282.
18. СУМ – Словник української мови: в 11 т. / гол. редкол. І. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

References:

1. Denysiuk, I.O. (2001). *Nevycherpnist atoma*. Lviv, 319 p. (in Ukrainian)
2. Malaniuk, Ye. (2008). *Notatnyky (1936–1968)*. Kyiv: Tempora, 336 p. (in Ukrainian)
3. Malaniuk, Ye. (2002). Franko yak yavyshche intelektu. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*. № 2, pp. 49–51. (in Ukrainian)
4. Pavliuk, L.S. (2007). *Rytoryka, ideolohiia, persuazyvna komunikatsiia*. Lviv: PAIS, 168 p. (in Ukrainian)
5. Rychards, A.A. (1990). *Fylosofiya rytoryky. Teoriya metafory*. Moskva: Progress, pp. 44–47. (in Russian)
6. Franko, I. (1976). *Yakby ty znav, yak mnoho vazhyt slovo... Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, T. 3, pp. 172–173. (in Ukrainian)
7. Franko, I. (1986). *Kilka sliv o tim, yak uporiadkuvaty i provadyty nashi liudovi vydavnytstva. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, T. 45, pp. 187–203. (in Ukrainian)
8. Franko, I. (1986). *Nash pohliad na polske pytannia. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, T. 45, pp. 204–220. (in Ukrainian)
9. Franko, I. (1986). *Poza mezhamy mozhlyvoho. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, T. 45, pp. 276–285. (in Ukrainian)
10. Franko, I. (1986). *Na skloni viku. Rozmova vnochi pered Novym rokom 1901. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, T. 45, pp. 286–289. (in Ukrainian)
11. Franko, I. (1986). *Shcho take postup? Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, T. 45, pp. 300–348. (in Ukrainian)
12. Franko, I. (1986). *Suspilno-politychni pohliady M. Drahomanova. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, T. 45, pp. 423–438. (in Ukrainian)
13. Franko, I. (1986). *Z polia nashoi nauky. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* Kyiv: Naukova dumka, T. 46, Kn. 2, pp. 166–178. (in Ukrainian)
14. Franko, I. (2001). «Teperishnia khvyliya a rusyny». *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibr. tv. u 50 t.* / Uporiad. Z.T. Franko, M.R. Vasylenko. Lviv: Kameniar, pp. 214–219. (in Ukrainian)
15. Franko, I. (2001). «Mizh svoimy». *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibr. tv. u 50 t.* / Uporiad. Z.T. Franko, M.R. Vasylenko. Lviv: Kameniar, pp. 220–244. (in Ukrainian)
16. Franko, I. (2001). «Sukhyi pen». *Mozaika: Iz tvoriv, shcho ne vviishly do Zibr. tv. u 50 t.* / Uporiad. Z.T. Franko, M.R. Vasylenko. Lviv: Kameniar, pp. 278–282. (in Ukrainian)
17. SUM – Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. / hol. redkol. I. Bilodid. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. (in Ukrainian)